

TEMES

Cercles. Revista d'Història Cultural 17/2014: 25-51

ISSN: 1139-0158

EL PAPER DESCONEGUT DE LA «FACTORIA CATALANA» DE MONTEVIDEO ELS ÚLTIMS ANYS DE LA COLÒNIA I ELS PRIMERS ANYS DE LA LLUITA PER LA INDEPENDÈNCIA

Thomas S. Harrington
Trinity College

RESUM. Aquest estudi analitza el paper molt important, però fins ara generalment sense reconèixer, de la comunitat catalana de Montevideo en el desenvolupament econòmic, social i institucional de l'Uruguai durant el període colonial (1724-1808) i també la primera fase (1808-1814) de les lluites entre criolls i peninsulars per al control dels territoris confrontats al Riu de la Plata.

PARAULES CLAU. Migracions catalanes, l'Uruguai colonial, desenvolupament socioeconòmic de l'Uruguai, Guerres d'Independència de l'Argentina i l'Uruguai.

ABSTRACT. This study analyzes the important but until now largely unrecognized role of the Catalan community of Montevideo in the economic social and institutional development of Uruguay during its colonial period (1724-1808) and in the first phase (1808-1814) of the struggles between American-born Europeans and Peninsular Spaniards for control of the territories bordering the Plata River.

KEY WORDS. Catalan migrations, colonial Uruguay, Uruguay – social and economic development, Argentine and Uruguayan Wars of Independence.

El camp dels estudis sobre la cultura catalana d'ultramar es troba, malgrat els molts esforços valuosos duts a terme durant les últimes dues dècades, encara en la seva infància. Els camps potser més «coberts» han estat: a) l'exili català a Mèxic, b) les comunitats catalanes de Cuba i c) les comunitats catalanes a Xile, en la mesura que s'ha pogut connectar amb el tema de l'exili literari.

L'espai probablement més abandonat de la història de la cultura catalana d'ultramar és l'Uruguai, país en el qual, paradoxalment, la incidència de cognoms catalans en l'espai públic és potser més evident que en qualsevol altre lloc del nou món, sobretot en l'àmbit de les capes econòmiques, socials i creatives més elevades del país. Què seria la cultura uruguiana sense Rodó, Torres García, Xirgu i la dinastia dels Batlle, per esmentar només alguns dels moltíssims exemples de catalans, o descendents directes de catalans, que han contribuït enormement a la construcció de la cultura del país?

Hi ha moltes raons per aquest gran buit històric, algunes de les quals ja he analitzat en altres llocs.¹ Una d'elles és la naturalesa essencialment jacobina del discurs nacional uruguaià, cosa que hi dificulta la percepció de qualsevol incongruència real entre el concepte de la nació i el concepte de l'estat. Una altra d'aquestes raons és una certa necessitat psicològica entre els uruguaians —que, per cert, no quadra gaire bé amb la realitat de l'emigració catalana al país— de retratar els «espanyols» com a éssers culturalment subalterns, és a dir, com si fossin tots uns «taujans gallecs», gent amb un nivell cultural generalment inferior —almenys en el moment de la seva arribada— al que posseïen els nadius del país. També ha estat un factor a considerar la mitologia, molt estesa, segons la qual hi ha hagut una gran influència francesa en el desenvolupament del país, cosa que ha conduït a la necessitat de valorar de manera molt entusiasta els immigrants bascos pel fet que eren, almenys en el cas d'uns quants dels que van arribar durant la primera meitat del segle XIX, ciutadans «francesos».²

Una altra realitat que ha contribuït a aquest oblit sistemàtic del paper dels catalans en la creació de l'Uruguai contemporani es deriva del tema que ens ocupa aquí: el paper suposadament «espanyolista» dels catalans de Montevideo durant la colònia i els primers anys de les lluites per la independència.

¹ Vegeu Thomas HARRINGTON, «Hidden...».

² Vegeu Thomas HARRINGTON, «Urbanity...», pp. 396-97.

Una colonització tardana

El nivell de penetració colonial als territoris del Riu de la Plata, aquelles «terres sense cap profit», va ser mínima fins al principi del segle XVIII. Més aviat va ser la fundació de la Colonia de Sacramento al 1680, i d'altres campaments a la Banda Oriental els anys posteriors, per part dels portuguesos — recentment lliurats del jou dinàstic borbònic després d'una Guerra d'Independència (1640-1668) que en bona mesura havia estat possible per la rebel·lió simultània dels catalans—, el que va estimular un renovat interès espanyol a la zona.

Durant diverses dècades després de la seva fundació el 1724, la ciutat va servir de plaça forta estratègica simbòlicomilitar antiportuguesa i molt poc més. Però, a partir del 1788, va començar a agafar importància com a port d'entrada des de Cuba i també de sortida, cap a les dues bandes interiors del Plata, d'expedicions pobladores espanyoles, cosa que va encoratjar el desenvolupament d'una economia mercantil basada, entre altres coses, en les indústries portuàries i navilieres.

El discurs canònic de la formació de la colònia de Montevideo destaca la presència preponderant de canaris, bascos i gallecs, i també d'unes famílies criolles de Buenos Aires entre els primers pobladors. I en termes generals, no és una visió incorrecta de la realitat. D'aquí la tendència, molt evident en la historiografia uruguaiana, d'assignar a aquests grups el grau més elevat de protagonisme en l'establiment del substrat cívic de la nació.

El problema resideix, com és tantes vegades el cas, no tant en el que es diu sinó en el que no s'esmenta. És a dir, la presència al costat d'aquests altres grups d'una població catalana que, si no va ser mai preponderant en termes numèrics globals, va exercir una influència important sobre el desenvolupament de la ciutat, i d'aquí, sobre la nació emergent.

Els catalans als primers anys de la colònia

Només tres anys després d'establir control, el 1724, de la fortalesa iniciada pels portuguesos prop de la boca de la Badia de Montevideo, el capità general del Riu de la Plata, Bruno Mauricio de Zabala, va encarregar a un oficial al seu servei, el capità Pedro Millán, la urbanització de les terres al voltant de la zona fortificada. Una de les seves primeres actuacions va ser repartir par-

cel·les fèrtils a la vora del rierol més important de la zona entre els soldats de la guarnició.

A aquesta artèria fluvial se li va posar ràpidament el nom d'«Arroyo de los Miqueletes» i també, de vegades, el «Arroyo dels Voluntaris». Segons Isidoro de María, el gran divulgador de la realitat primerenca del país, «Quedóle el nombre de *Miguelete* a este arroyo, por haber acampado en las orillas, pobladas de árboles silvestres en mucha parte, un cuerpo de caballería española denominado Migueletes. Por corrupción, con el tiempo se le llamó en singular al arroyo que conocemos con este nombre y todo su pintoresco lugar, en vez de los *Miqueletes*».³

Però a diferència del que suggereix l'historiador uruguaià —i com molt bé sap el lector català—, «los Migueletes» no constituïen un cos qualsevol de soldats «espanyols», sinó quadres vinculats en ferm i indissolublement amb la història particular de Catalunya⁴ i les seves lluites contra la dominació forana. Els Miquelets, com se'ls coneix al nord-est de la Península, eren cossos de guerrillers i voluntaris catalans que es van formar durant la llarga i sagnant rebel·lió catalana contra Madrid (entre 1640 i 1652) i que es van destacar en la lluita contra els francesos en la Guerra dels Nou Anys (1688-1697), i, una vegada més, en la lluita contra l'aliança borbònica en la Guerra de Successió espanyola, un conflicte que, com hem vist, va significar el final dels privilegis locals catalans en la península Ibèrica.

En acabar l'última guerra esmentada, el Govern espanyol, ja sota el control d'una branca de la família reial francesa, va dissoldre tots els cossos de Miquelets a Catalunya. Molts dels combatents van tornar a les seves vides com a pastors i agricultors de les zones rurals del Principat. Però uns altres es van allistar amb el «nou» exèrcit borbònic espanyol. Atesa la seva fama de combatents eficaços en teatres bèl·lics fronterers, és lògic que se'n comptessin uns quants entre els regiments encarregats de protegir el flanc oriental del Plata de les incursions portugueses.

Aquests primers soldats catalans van ser seguits per uns altres. El 1765 van arribar, i es van quedar durant un període llarg, 1.200 soldats del regiment d'infanteria de Mallorca.⁵ El 1771, va arribar a Montevideo el segon batalló del

³ Isidoro DE MARÍA, *Elementos*, p. 110.

⁴ Segons SANSON i ÁLVAREZ, p. 216, el contingent més nombrós de soldats peninsulars en aquells anys molt primerencs de la colònia era català.

⁵ Blanca PARIS, «La presència», p. 147.

segon regiment de Catalunya.⁶ L'any després, es va crear, amb elements selectes dels regiments de Mallorca i de Catalunya, l'anomenat regiment de Dracs per servir com a cos de seguretat estable en la colònia, un fet que Carrió de la Vandra constata en el seu famós *El lazarillo de ciegos caminantes*.⁷

En una ciutat que tenia una població aproximada en aquest moment d'entre 1.500 i 3.000 persones, la presència permanent del que es pot calcular com uns 500 catalans —la grandària aproximada d'un batalló— va haver de deixar una certa empremta sobre la creació del teixit social.

Les contribucions dels catalans al desenvolupament de Montevideo en les seves primeres dècades no es limitaven al servei militar. Els primers educadors de la comunitat eren dos jesuïtes catalans, Rafael Martorell i Cosme Agulló. Martorell va establir la primera sala d'educació primària a la ciutat, poc després de la seva arribada el 1740.⁸ Agulló va ser reconegut per la seva gran dedicació a l'ensenyament de les arts tècniques i manuals. Va establir les pautes a seguir entre els habitants de la Banda Oriental quant a la fabricació de rajoles i en la construcció dels primers forns de pa i, també, dels primers molins d'aigua. Un altre educador català molt important als primers anys de la colònia va ser el també jesuïta Benito Riva, mestre i després amic, entre d'altres, del gran cronista dels últims anys de la colònia, el pare Pérez Castellanos.⁹ En la famosa crònica que va escriure del seu viatge a les Malvines els anys 1763-64, Dom Pernetty parla d'una trobada amb un educador franciscà amb un cognom molt català: Roch.¹⁰ Sabem que la segona escola particular de la comunitat va ser establerta pel català Barchilón. Va ser a les seves aules que alguns dels patricis de la independència, entre ells el futur president Oribe, van rebre les primeres lliçons gramaticals.¹¹ I el 1794, el valencià Eusebio Vidal, tinent dels Dracs d'Almansa, va establir, juntament amb la seva esposa Clara Zabala, la primera escola femenina en la colònia.¹²

Un altre àmbit en què la presència de catalans va ser clau durant els primers anys de la vida uruguiana fou el de la medicina.

⁶ *Ibid.* p. 147.

⁷ Alonso CARRIÓ, *El lazarillo*, p. 70.

⁸ Blanca PARIS, «Per a una història...», p. 231.

⁹ Guillermo FURLONG, p. 44.

¹⁰ Nelson PIEROTTI, p. 207.

¹¹ Orestes ARAÚJO, pp. 135-136.

¹² *Ibid.*, pp. 134-135.

Com ja hem vist, un dels efectes més importants de la unitat administrativa imposada pels Borbó al principi del segle XVIII va ser fer que els catalans entressin en contacte assidu amb l'estament militar espanyol, en realitat per primera vegada en la seva història. Com a part del seu pla d'implantar el model francès en la regió subpirinenca, els Borbó van fundar diverses «acadèmies nacionals» de cultura. Segons la lògica centralista ideada per Lluís XIV en la segona meitat del segle XVII a França, totes aquesta institucions s'havien de situar a la capital de l'Estat. Aquest va ser el cas de la més emblemàtica, la Reial Acadèmia de la Llengua.

Però les que tenien relació amb les ciències, les matemàtiques i la medicina, disciplines que, al seu torn, es relacionaven estretament amb les necessitats d'una força militar d'estirp moderna, van ser establertes a Barcelona. La raó? L'existència prèvia d'unes institucions modernes i autòctones d'educació científica a la ciutat. De manera que, en la segona meitat del segle XVIII, en molts regiments militars espanyols —incloent-hi uns quants sense relació formal amb la part nord-est de la Península— la sanitat estava en mans d'oficials catalans.

El 1752 arribà a Buenos Aires el metge català Francisco Argerich. Al cap de poc d'haver arribat va ser nomenat *cirujano del presidio*, i d'aquesta manera es va convertir en la màxima autoritat sanitària de la ciutat. El 1776 va ser reemplaçat pel també català Matías Grimau. Un any després, José Alberto Capdevila i Pallarés, natural de la província de Lleida i acabat de graduar a Cervera —entitat d'educació terciària establerta pels Borbó a Catalunya el 1717 després de la supressió de les sis universitats locals— substituï aquest veterà amb molts anys de servei assistencial en el càrrec.

Quan, sota el nou virregnat de la Plata, s'establí el Tribunal del Protomedicato com a entitat rectora de tots els serveis sanitaris a la zona, el distingit metge irlandès Gorman en fou nomenat el primer mandatari. I en assumir aquest el càrrec el 1779, nomenà Argerich i Capdevila per ocupar les dues altres places vacants en aquest cos totpoderós. Ja a la dècada dels anys noranta, van ser dos catalans, Bernardo Nogués i Augustí Fabre i el fill d'un altre —Cosme Argerich, primogènit de Francisco— nascut a l'Argentina però educat a Cervera, els fundadors del Reial Col·legi de Medicina i Cirurgia de Buenos Aires.

Atès aquest predomini de catalans en la jerarquia mèdica de Buenos Aires —ciutat que controlava gran part de les decisions polítiques relacionades

amb Montevideo en aquell moment— no ens ha de sorprendre que la medicina en la Banda Oriental durant la colònia dugués també una forta empremta catalana. De fet, molts dels metges identificats habitualment com a bonaerenses també van passar llargues temporades treballant a l'altra riba del riu.

En la seva història de la medicina uruguaiana en l'època colonial, Pedro Mallo confirma que els cirurgians i metges de Montevideo en aquesta època provenien en gran part del Real Colegio de Barcelona.¹³ Ja al 1741, el regidor de Buenos Aires, el català Bartolomé Montaner, preocupat per les possibilitats d'un contagi calamitosos en el cada vegada més concorregut port de Montevideo, va encarregar al ja esmentat català Matías Grimau, i un altre metge, Juan Martínez, la revisió mèdica de totes les tripulacions que arribaven al port de la ciutat. Quan el 1763 la corona va promulgar una reforma de la sanitat en les unitats militars espanyoles donant a totes les instal·lacions importants una presència mèdica més estable, el primer cirurgià nomenat per a Montevideo va ser un català, Ferreres. Fou succeït en el càrrec de cirurgià major del presidi un any després per José Pla, home nascut a Girona i educat a Barcelona. I quan aquest morí, el 1781, fou substituït pel seu compatriota Francisco Giró. Entre els altres metges i cirurgians dels països catalans —recollits de l'estudi de Mallo i altres fonts— en l'encara molt reduït cos sanitari de la zona del Riu de la Plata l'últim terç del segle XVIII i la primera dècada del XIX hi ha: Botet, Carrera, Carretet, Esteve i Llac, Escolá, Durán, Gaffarot, Martí, Mes, Montufar, Olivera, Olavé, Pineda, Puig, Roxas, Verdu i Vila.

L'energia dels catalans també és molt notable en la creació de les primeres institucions sanitàries en la colònia. El 1775, un crioll d'origen portuguès jove i acabat, José Maciel, va tenir la idea de fundar una societat d'assistència mútua, la Cofradía de San José y Caridad. En breu, manà la formació d'un grup de nou ciutadans il·lustres per dur a terme el projecte. Entre ells hi havia el doctor Pla i un altre home, de probable llinatge català nascut a Andalusia, Mateo Vidal, el síndic procurador de la colònia. A causa de la seva condició d'únic membre del patronat amb formació mèdica, Pla va exercir com a *primer inter pares* durant el període de la planificació i la fundació de l'entitat.¹⁴

Quan poc després la confraria es convertí en hospital públic, Vidal i el successor de Pla, Giró, foren els motors principals del projecte. Al seu costat,

¹³ Pedro MALLO, *Apuntes históricos...*, p. 16.

¹⁴ Si voleu més informació sobre la gènesi d'aquesta institució, vegeu Isidoro DE MARIA, *Memo-ria histórica...*

formant part del cos directiu de l'entitat nova, hi havia els catalans Mon, Argerich, Mata, Vila i Badia.¹⁵ Uns anys després de la fundació de l'hospital, Giró també va encapçalar, juntament amb el seu compatriota Montufar, el moviment per establir el primer cementiri a la ciutat.¹⁶

Similar a com es va desenvolupar en les arts mèdiques, va ser la centralitat dels catalans en el cos d'enginyers del Riu de la Plata en general, i Montevideo en particular. El 1748, Juan Francisco de Sobrecasas, home d'ascendència catalana nascut a la província confrontant de Saragossa, arribà a la Banda Oriental, on va dirigir la fortificació del port del Maldonado. El 1761 arribà a Montevideo l'enginyer català Antonio Aymerich i Villajuana, que va ser el supervisor de gran part de la construcció de la ciutat als anys seixanta i els primers setanta. El 1767 l'enginyer català Antonio de Borja fou nomenat el seu cap de detall. Al cap de quatre anys arribà —per ajudar aquests dos personatges en les obres de fortificació de Montevideo—, Félix de Iriarte, un fill de bascos que va néixer i que va créixer a Girona, al cor de Catalunya. Després de l'establiment del virregnat, va anar augmentant la presència d'enginyers catalans en l'encara molt compacta comunitat d'enginyers de la Banda Oriental, entre els quals van prestar serveis molt importants a la construcció de la ciutat i les fortificacions del voltant Juan Escofet, Miguel Febrer, Juan Ramon Oromí, Agustín Ibáñez i Bojons, Carlos Cabrer, el seu fill José María Cabrer i Juan Seimanat.

«L'assalt» dels mercaders catalans

Fins ara hem analitzat les contribucions dels catalans en el que avui es consideraria el sector «públic» de la societat colonial. No són gens menyspreables. Però aquest esforç admirable s'empetiteix quan es compara amb la gesta dels naturals de la vella Corona d'Aragó en el desenvolupament econòmic de la colònia.

En el seu resum de les contribucions dels espanyols a la fundació del país Reyes Abadie assenyalava un cert influx al final del segle esmentat de «ávidos y emprendedores mercaderes y navieros peninsulares, liderados por algunos capitalistas catalanes de activa vinculación con el Mercado exterior hispano-

¹⁵ *Ibid.*, pp. 12-13.

¹⁶ Pedro MALLO, *Apuntes históricos...*, pp. 244-245.

americano e internacional».¹⁷ Però el que el molt conegut historiador descriu com un petit detall més aviat va ser, en realitat, una veritable revolució en la vida diària de la colònia.

En el seu primer mig segle d'existència, Montevideo i tota la Banda Oriental era com una dependència tàctica i militar de Buenos Aires. Aquesta situació de subalternitat va començar a canviar radicalment al final de la dècada dels anys setanta gràcies, sobretot, a la promulgació a Madrid del Reglamento de Comercio Libre. A partir d'octubre del 1778, els residents a Montevideo ja podien comerciar, directament i sense intermediaris, amb qualsevol dels altres ports «aprovat» de l'Imperi, 13 a Espanya i 24 a les Amèriques. Durant anys, els bonaerenses havien temut aquesta eventualitat perquè entenien que la ciutat de la Banda Oriental comptava amb diversos avantatges naturals, entre ells la clara preferència dels capitans dels bucs per la seva badia ben formada i abrigada —enfront de l'Ensenada de Barragán a l'Argentina—, i potser més important, la ubicació en la ruta més directa entre els territoris del Perú i Espanya. Van resultar correctes, aquestes premonicions. En molt pocs anys, durant la dècada dels vuitanta, Montevideo va arribar a ser, per als espanyols, «el primer puerto comercial de toda la América del Sur».¹⁸

Però la geografia va ser només un dels factors en aquesta expansió dramàtica de l'economia de la ciutat i de la colònia. Tant o més importants eren les persones que baixaven dels bucs, unes navilis que eren «casi todos catalanes».¹⁹ En el seu famós *Memoria sobre el estado general de esta colonia* (1787) el ja esmentat José Manuel Pérez Castellanos escriu:

De todos estos proyectos en que hierve el pueblo se puede decir que los catalanes son la levadura porque ellos como buenos pobres, de todo hacen y con cualquier cosa se contentan; ellos han hecho que se recojan las crines y las colas del los caballos, los cuernos del ganado que se matan, que compran por millares y llenándolos de arena saben identificar la carga con el lastre; ellos han movido a limpiar las calles de garras y de pedazos de cueros, y a que se aprovechen de los sacos que por viejos iban a ser inútiles; y en fin, ellos aventurando su persona y su dinero y sus barcos (porque regularmente son navieros, marineros, y comer-

¹⁷ W. REYES ABADIE, *Espanoles en el Uruguay*, p. 10.

¹⁸ Orestes ARAÚJO, *Historia compendiada...*, p. 236.

¹⁹ *Ibid.* p. 212.

cientes en una pieza) han hecho las primeras tentativas a La Habana con armas, con sebo, carnes y aun manzanas.²⁰

L'últim punt esmentat és potser el més important. Van ser els catalans els que van obrir el comerç altament remunerat amb Cuba, establint-se així la base del sistema transatlàntic espanyol del segle XIX. D'aquesta manera ho descriu Araujo el 1906:

En 1785 comenzó la exportación de carne tasajo para la isla de Cuba, siendo el primer buque despachado con aquel destino un barco llamado *Los Tres Reyes*, mandado por don Juan Ros, quien cargó de su cuenta 106 quintales de tasajo, y fue tan feliz en su ensayo que en un segundo viaje condujo a la Habana 1.200 quintales del mismo artículo. No faltaron imitadores, y como el tasajo tenía fácil venta en las Antillas, la exportación fue acentuándose al extremo de alcanzar, desde 1785 a 1793, a 138,875 quintales en 46 buques. Al capitán catalán Juan Ros debe, pues, el Uruguay la importancia que hoy tiene su industria saladeril, que coloca a este país el primero entre todas las naciones del mundo como plaza productora de carne salada, a pesar de lo cual el nombre de Ros solo figura citado en algunas obras de la historia, sin que la posteridad le haya consagrado ningún otro recuerdo.²¹

El paper singular dels catalans a fomentar el creixement dramàtic de l'economia, i d'aquí, el nivell de vida de la colònia, és confirmat plenament per Isidoro de María, que ens dóna una nòmina, datada del 1795, dels «otros capitanes catalanes como de otros países de España»,²² que van seguir l'exemple de Ros.

Si hi ha alguna fallada en aquests relats clàssics sobre el període és, al meu parer, que subestimen considerablement *la gravetat específica* dels catalans en la societat montevideana en general, i en la seva classe rectora en particular durant l'última dècada del segle XVIII i la primera quinzena del segle XIX. A què és deguda aquesta ceguesa general pel que fa al protagonisme català?

²⁰ Citat en Rafael SCHIAFFINO, «Vida y obra de Teodoro M. Vilardebó, 1803-1857», p. 10.

²¹ Orestes ARAÚJO, *Historia compendiada...*, p. 284.

²² Isidoro DE MARÍA, *Compendio...*, p. 236.

El gran pes del mite Artiguista

Fa uns anys, Julio Sánchez Gómez²³ va argumentar que la historiografia uruguaiana sobre el període entre la promulgació del Reglament el 1788 i el 1830 és plena de forats negres, uns buits ocasionats per la necessitat que han tingut els historiadors autòctons d'imbuir de tints èpics un procés d'independència que en realitat va ser molt accidentat i amb un impuls llibertari molt oscil·lant i incert.

Aquesta necessitat de crear una epopeia nacional on en realitat va haver-hi poc més que un joc complex i molt ajustat d'interessos sectaris, ha conduït a una tendència d'enaltir indegudament la figura més carismàtica de l'entramat, José Gervasio Artigas, i a menysprear sistemàticament la importància que van tenir en la vida uruguaiana els qui van ser —o van ser vistos com— els seus adversaris durant aquest període. Entre els grups més perjudicats per aquest discurs essencialment anacrònic, les línies mestres del qual han estat repetides amb pesada insistència pels historiadors nacionals, hi ha els comerciants de la plaça de Montevideo, un grup que no només va resistir la crida a ajuntar-se als rebels a Buenos Aires sinó també les demandes d'afiliar-se al projecte *artiguista*.

La factoria catalana

Un dels pocs historiadors nacionals que sí que s'ha endinsat en la història d'aquest grup, tan central al creixement inicial al que va ser la República Oriental de l'Uruguai, és Arturo Ariel Betancur. En la seva història de dos volums sobre *El puerto colonial de Montevideo*, ens proporciona una visió molt matisada de la vida a la ciutat entre els anys 1791 i 1814. Per al lector familiaritzat amb el cànon de cognoms catalans i el que el filòsof Ferrater Mora va anomenar «les formes de la vida catalana», la crònica és molt reveladora.

Com els cronistes ja esmentats, Betancur, fent de ressò de Delgado Ribas, confirma que a partir dels anys finals de la dècada dels vuitanta, Montevideo va presenciar el «asalto al mercado hispanoamericano»²⁴ dels catalans. Després descriu amb gran detall els qui eren els principals mercaders de la plaça comercial de la ciutat. Hi havia persones de gairebé totes les procedències peninsulars: gallecs, bascos, santanderins, andalusos i castellans. S'hi ha de

²³ Julio SÁNCHEZ GÓMEZ, «El tortuoso camino...», pp. 7-18.

²⁴ Arturo Ariel BETANCUR, *El Puerto colonial...*, vol. I, p. 21.

comptar també alguns francesos, irlandesos i italians. Però així que es mesura l'extensió de les parcel·les de poder exercit en la societat és molt difícil concloure que hi hagués un grup més important que els catalans en la colònia; en l'estudi la nòmina de persones influents nascudes a la franja mediterrània de la Península és francament aclaparadora.

A continuació us donem una llista d'aquestes persones feta a partir d'un altre text que descriu la cultura del port durant l'època:²⁵ Alsina, Anglada, Aymerich, Agell, Andreu, Ballester, Badia, Bandric, Baltasar, Barnada, Benet, Blanco y Flaquer, Boada, Bobé, Bobet, Bofill, Boix, Borrás, Buget, Brunet, Calentó, Carafí, Casamitjana, Cabañez, Carbonell, Carles, Castellí, Catà i Ferrer, Català, Cayoll, Coll, Comas, Contamina, Cornet, Costa, Compañó, Diago, Domenech, Duran, Escalada, Esteve, Estalella, Faladrís, Ferré, Ferrer, Font i Blanch, Finigall, Fornells, Forné, Francesch, Franch, Fraginalls, Faustino García, Gener, Giró, Grau i Font, Gras, Gudey, Guarch, Guasch, Guisart, Isern, Julià, Lacort, Lafont, Llanós, Llenas y Grau, Llorach, Lloveras, Llovet, Macaya, Manecau, Martí, Mas i Martí, Mas i Fuster, Mateu, Millet, Miracle, Miró, Molas, Mont, Monestruce, Monyó, Mora, Morera, Mulet, Net, Nonell, Oliver, Pica i Bosch, Pijuan, Pla, Pons, Pou, Pujol, Rius, Robert, Sagrera, Sagra, Sarez, Serra, Soteras, Sucias, Raventós, Ramon, Rivalta, Rivera i Oriol, Salas, Tast, Torres, Toroella, Tort, Ucet (Uset), Velloch (Belloch), Jacobo Vidal, Benito Vidal, Vivas, Viñals.

I quan, a aquest grup, s'hi afegeixen personatges com De Carreras, Carrera, Garcés, Xavier Ferrer i Corbella, fills de catalans que s'havien desplaçat a les zones portuàries d'aquestes altres regions de la península —pràctica molt comuna entre 1720 i 1778— per treballar-hi en cases comercials catalanes,²⁶ el quadre és àdhuc més impressionant.

Però potser més important que els nombres bruts de comerciants catalans en l'encara petita comunitat de la plaça montevideana era la seva presència en les capes més importants de la societat. El final de la dècada dels vuitanta i la primera part dels noranta va veure un augment enorme en la producció de carn salada i altres béns com ara sebo i pells per al mercat cubà i el mercat peninsular.

²⁵ Vegeu Aurora CAPILLAS.

²⁶ Per a més informació sobre aquest fenomen important, però molt poc estudiat, vegeu SEGURA *et al.* i RÚA FERNÁNDEZ.

Ben conegut en els anys de la història uruguaiana són els papers de Francisco Medina i de Francisco Antonio Maciel en el desenvolupament d'aquest sector clau de l'economia colonial. El que no s'esmenta generalment és que tant Medina com Maciel depenien fortament de capitals facilitats per catalans com els germans Solsona, l'empresa formada per Basart i Flaquer i després Milà de Roca.²⁷ Altres productors i comerciants saladors catalans molt importants en la mateixa època van ser Buenaventura Bofill, Nicolás Lacort, Matías Giró, Salvador Tort i Miguel Planas. Els tres últims noms esmentats van fundar una de les primeres plantes saladores establertes a la zona extramurs de la ciutat.

El gran avantatge competitiu que tenien aquests mercaders catalans era la tradició de «la barca», és a dir, del capitalisme familiar, però a la vegada, «obert».²⁸ A diferència dels gallecs, provinents d'una tradició molt marcada pel minifundisme, d'aquí, una forta tendència cap a l'individualisme i la desconfiança cap al veí, els catalans, com els bascos, provenien d'una tradició econòmica fortament basada en les relacions de confiança. El que els feia encara més àgils que els bascos en el context americà en general, i uruguaià en particular, va ser la capacitat —producte d'haver internalitzat una de les tradicions jurídiques més velles i arrelades d'Europa— de depassar els límits de la lleialtat merament de sang o de la paraula d'honor a l'hora de crear acords comercials.

Dit d'una altra manera, el mercader català prototípic sabia que a l'hora de recaptar capitals per a un nou projecte sempre podria comptar amb el suport —en la forma d'accions comprades— dels seus conterrànies que eren també moltes vegades els seus familiars. Però si aquestes recaptacions «familiars» no li eren suficients, confiava en la possibilitat de crear contractes efectius i perdurables amb membres dels grups no catalans al seu voltant. Aquesta capacitat de jugar al capitalisme «al vell estil» o «al modern» segons les exigències de la circumstància va garantir que un «nucli dur» de catalans estigués present en gairebé totes les grans empreses comercials de la colònia en aquesta època.

I tal com feien en la península Ibèrica, els mercaders catalans solien segellar els seus acords comercials per la via matrimonial. Si un mercader gallec, basc, castellà o andalús de la plaça s'unia a una família comercial catalana, po-

²⁷ Arturo Ariel BETANCUR, *ibid.* vol. I, pp. 46-47.

²⁸ Per a més informació sobre aquesta institució econòmica i social tan important, vegeu VILAR, p. 346 i DELGADO, p. 42.

dia accedir a la xarxa personal i financera del seu sogre, és a dir, podria funcionar com una part integral de la «factoria catalana» de la Banda Oriental.

Emblemàtica en aquest sentit és la història de Juan Ignacio Martínez. Aquest gallec va arribar a Riu de la Plata el 1770 i va treballar com a *pulpero* fins que es va casar el 1776 amb la filla d'un mercader català. Servint-se de la xarxa de contactes de la família de la seva esposa, es va convertir en molts pocs anys en un dels comerciants més importants de la colònia. Molt semblants són els casos del gadità Pascual Parodi, que es va fer molt pròsper després de casar-se amb la filla de Jaime Soler, un dels primers mercaders catalans de la colònia, el també andalús Carlos Camuso, l'auge del qual com a negociant està íntimament vinculat a la seva unió amb la filla d'un dels mercaders catalans més influents de la Plata, Jaume Alsina i Verjés, el francès Goddefroy que va incrementar el seu patrimoni i els seus guanys després de casar-se amb Josefa Durán, una dona de llinatge català, i finalment, l'italià Antonio Masini, que es va fer ric després del seu matrimoni amb María Corbella, dona de família catalana nascuda a Galícia.

En la segona part de la dècada dels noranta una nova fornada de mercaders catalans es va establir a la ciutat, perfilant-se ràpidament —i no és cap exageració dir-ho— com el principal sosteniment financer i cívic de la societat montevideana. Serien aquests homes —José Ramón Milà de la Roca, José Batlle i Carreó, Jaime Illa, Cristobal Salvañach, Francisco Juanicó, Miguel Costa i Teixidor, Jaime Bedell, Miguel Antonio Vilardebó— treballant en concert amb els catalans de l'onada prèvia d'immigració i els no nadius de Catalunya vinculats, o per etnicitat (Mateo Vidal, De Carreras, Garcés, F. Xavier Ferrer) o per matrimoni (Martínez, Parodi, Camuso, Goddefroy, Masini) que dirigirien, i en diversos casos, finançarien la tossuda resistència de l'enclavament oriental als intents —duts a terme successivament pels anglesos, els bonaerenses i els *artiguistas*— de controlar la vida de la plaça comercial.

L'auge d'aquests joves catalans coincideix amb l'entrada d'oficials catalans en les capes més altes de l'administració colonial. Encara que naixés a la província de Lleó, Antonio Olaguer i Feliú, el governador de Montevideo entre 1790 i 1797, pertanyia a una família catalana poderosa. Per als proveïdors de serveis del port, un grup dominat pels immigrants catalans, va haver de ser molt reconfortant tenir un connacional en la cúpula d'aquesta entitat administrativa per a l'atorgament de diversos contractes estatals. I quan Olaguer deixa aquell

el lloc el 1799 és reemplaçat per un altre català, Gabriel d'Avilés, que ocupà el càrrec fins a l'any 1801.

Els catalans els anys finals de la colònia 1806-1814

Però és el 1806, amb la invasió britànica del Riu de la Plata, que podem veure la veritable dimensió a) de la cohesió de grup dels catalans de Montevideo i el Riu de la Plata, i b) de l'estreta relació entre el grup mercantil liderat pels magnats catalans (juntament amb els seus diversos «cunyats» comercials) i el poder oficial espanyol.

Quan les forces liderades per Popham prenen control de Buenos Aires el juny d'aquell any, una part important de les classes terratinents de la zona van rebre la invasió amb ulls complaents. Però no va ser el cas per a la classe mercantil de la riba occidental, un grup que s'assemblava bastant a la de Montevideo quant a la presència significant al seu interior d'homes catalans. Aquests temien que l'arribada dels britànics suposaria la terminació de la relació monopolista entre els ports americans i la península, un sistema que, com hem vist, havien aconseguit dominar en benefici propi i en molt poc temps. Així que estaven disposat a lluitar contra l'invasor. Però el virrei Sobremonte, les repetides peticions del qual a Madrid demanant més tropes regulars no havien prosperat, tenia por de repartir armes entre una població que albergava corrents independentistes.

Va ser en aquesta conjuntura que un petit grup de mercaders catalans bonaerenses encapçalat per Gerardo Esteve i Llorach i Felipe Sentenach van decidir actuar pel seu compte contra els anglesos. La idea inicial va ser volar la caserna general dels anglesos a La Ranchería. Però, com que la cosa va semblar poc pràctica, van tornar la mirada cap als seus conterrànies a Montevideo. La primera notícia del desastre emès per Esteve va arribar a Montevideo per mediació dels catalans montevidians Jaime Ila i Miguel Costa i Teixidor.²⁹ Però més significants a la llarga semblen les comunicacions entre els germans Llavallol (Jaime i Felipe) de Buenos Aires i el gran amic de la seva joventut barcelonina, Miguel Ángel Vilardebó.³⁰

La primera cosa que va fer Vilardebó en sentir la notícia va ser crear, i pagar inicialment de la seva pròpia butxaca, gran part de les despeses d'una

²⁹ Isidoro DE MARÍA, *Compendio...*, p. 632.

³⁰ Jorge SOLER VILARDEBÓ, p. 31.

Companyia de «Minyons» o «Miqueletes» —formada pels seus compatriotes residents a la ciutat— per actuar en la lluita antibritànica a Buenos Aires. Després d'aquest acte de magnanimitat personal, amb el suport entusiasta dels seus conterrànics Juan Nonell, Esteban Benet, Magin Baltasar, Benito Vidal i Tomás Rius, el jove empresari català es va dirigir als altres prohoms de la plaça en una sessió extraordinària del Cabildo instant-los a recolzar el finançament d'altres cossos de guerrers voluntaris.

La resposta va ser immediata. Primer van arribar els donatius, el primer i més elevat procedent de les arques del català Oliver. Després van arribar els préstecs.

El pes específic dels catalans en la llista curta dels prestadors més importants de l'impuls guerrer és enorme. Allí veiem els noms de Vilardebó, Salvañach, Jaime Ferrer, Illa, Juanicó, Batlle i Carreó i l'omnipresent doctor Giró. També hi van contribuir els «catalans de matrimoni» Camuso i Masini, els germans «bascos» d'estirp català Juan Domingo i Francisco de les Carreres i dos comerciants importants no catalans (Magariños i Maciel) que funcionaven moltes vegades com a membres *de facto* de la «factoria» catalana.

I la part del pressupost que no van poder pagar aquests grans financers va procedir d'un seguit de col·lectes dutes a terme entre les figures menors de la plaça comercial per dos «catalans de llei»:³¹ Faustino García, Manuel Diago. Quant a la qüestió del transport necessari per a la reconquesta de Buenos Aires, els armadors catalans Juan Uset i Batlle Carreó van posar les seves embarcacions a la disposició dels expedicionaris. En total, fins a 400 mariners en la seva majoria catalans van participar com a voluntaris en la gesta invasora.

En una mostra molt clara de l'adhesió continuada als costums particulars de Catalunya, els Miquelets montevidians organitzats per Vilardebó van triar els seus líders a través d'un vot popular entre els integrants del cos. Van ser escollits respectivament —com a comandant i subcomandant de la companyia— Rafael Bofarull i Josep Grau Salvañach, que posseïa una molt variada experiència com a home de mar abans de convertir-se en pròsper comerciant a la plaça comercial, i que també va assumir un paper de lideratge dins del grup.

L'actuació d'aquests Miquelets o Minyons de Montevideo va ser decisiva en el desallotjament de les tropes britàniques efectuat al llarg de les primeres setmanes d'agost del 1806. El seu exemple va fer que un grup de catalans establerts a Buenos Aires —Jaime Nadal i Guarda, Jaime Llavallol, Olaguer Rey-

³¹ *Ibid.*, p. 32.

nals i Juan Larrea— demanessin permís al Cabildo de Buenos Aires per crear un Cos de Voluntaris Urbans de Catalunya en aquella ciutat. El dia 19 d'agost del mateix any el destacament va entrar en funcions comandat per l'enginyer Sentenach. Van ser triats respectivament capità i tinent de la segona companyia del mateix cos dos catalans que van tenir un paper important en la història argentina, Juan Larrea i Domingo Matheu.

I quan les tropes britàniques sota el comandament d'Auchmuty atacaren Montevideo pel gener del 1807, els diversos cossos guerrers finançats per les elits catalanes i els seus nombrosos col·laboradors mercantils van ser elements molt importants en l'anomenat Combate de Cordón, tan essencial en el desenllaç del conflicte.

Després del fracàs d'un segon intent britànic de prendre el control de Buenos Aires, acte que va rebotar en l'alliberament de Montevideo i, poc després, en la retirada dels britànics de tot l'estuari de la Plata, van empitjorar les sempre latents tensions entre la Banda Oriental i la capital virregnal a Buenos Aires. A aquestes tensions locals s'afegiren ràpidament les incerteses provocades per les invasions napoleòniques de la Península.

La qüestió central era: quina postura han d'adoptar els riuplatencs davant l'aparent presa de poder a Espanya de les forces franceses? A Buenos Aires, l'actitud del virrei Liniers, un home nascut a França, va ser —o almenys, va ser percebuda per alguns d'aquesta manera— una temporització enfront de la qüestió de la lleialtat a la corona d'Espanya. L'actitud de les classes dirigents de Montevideo fou, no obstant això, de lleialtat molt ferma.

Tal com va anar el cas amb l'expedició per desallotjar les tropes de Popham el 1806, el nucli català de la ciutat va tenir un paper absolutament crucial en l'articulació i el desplegament d'aquesta política pro realista. Quan el setembre del 1808 Liniers va enviar Michelena, home de la seva confiança, a Montevideo per tal que prengués el control de la governació de la ciutat, el famós cabildo «obert» va rebutjar tallantment la posta tot reafirmant la legitimitat del governador Elfo. Dels 19 homes escollits per a representar el poble en aquest assumpte hi van haver sis catalans —García, Diago, Illa, Salvanyach, Villardebó i Costa i Teixidor— i diverses persones —Magariños, Zubillaga, Chopitea i Martínez— que des de feia temps havien treballat íntimament amb la factoria catalana de la ciutat.

El 1809, les tensions, des de feia temps en creixement entre peninsulars i criolls, i potser més important —bastant més important del que molts historia-

dors americans d'una òptica essencialment nacionalista i obsessionats amb la dicotomia crioll/peninsular han volgut admetre—, entre hisendats i mercaders a Buenos Aires, van explotar.

En general, els hisendats volien establir un règim de «lliure comerç» a la regió. Per la seva banda, els cossos de comerciants, les places comercials a Buenos Aires i Montevideo, contingents en els quals els catalans exercien un paper essencial de lideratge, volien preservar l'arquitectura d'un sistema mercantil que els havia facilitat més de dues dècades de prosperitat. Quan els lliurecanvistes/independentistes amb el suport dels hisendats van començar a guanyar la partida a la seu virregnal els primers mesos del 1810, van augmentar molt les pors ja força significants a la plaça comercial de Montevideo.

Just quan semblava que els mercaders de la ciutat haurien de cedir a la lògica de la revolució empresa a Buenos Aires i ratificada amb l'assassinat a Còrdova de Liniers —que en aquesta conjuntura era vist com a pro espanyol— l'agost del 1810, va arribar a la ciutat des d'Espanya l'antic governador (1807-1809) de Montevideo, Javier Elío, però aquesta vegada en possessió dels títols de virrei, governador i capità general de la província de la Plata.

Des de Montevideo va enviar a la Junta Revolucionària de Buenos Aires notícies de la seva arribada i de la seva intenció de restablir el domini espanyol a la zona, i els de la Junta van rebutjar la idea de manera fulminant. Atrapat a la Banda Oriental, va decidir concentrar-se en l'enfortiment de Montevideo i la Colònia. Però aviat va sofrir un revés molt important quan un carismàtic oficial dels *Blandengues*, José Gervasio Artigas, va decidir passar al costat rebel, cosa que va fomentar la revolució antiespanyola d'uns quants reductes provincians de la Banda Oriental.

Així es va establir el tauler estratègic que havia de donar forma als últims anys del domini espanyol a l'Uruguai. Un Montevideo d'una cultura principalment mercantil en el qual els comerciants catalans van tenir un paper preponderant, envoltat per una cultura independentista sostinguda per una classe d'hisendats desitjosos de poder vendre els seus productes a l'anomenat mercat atlàntic «lliure», però controlat en realitat pels britànics.

Els primers mesos del 1811 són marcats per l'avanç ferm de les tropes *artiguistas/ juntistas* cap a Montevideo. Ja pel juliol els insurgents eren capaços de bombardejar la ciutat. Però en aquesta conjuntura es va forjar —en la fleca del probable català Vidal als afores de Montevideo i amb la intervenció activa

de Portugal i la Gran Bretanya—, un acord entre Elío i la Junta a Buenos Aires per aixecar el setge de la ciutat.

Poc després de la signatura de la treva, Elío va marxar cap a Espanya deixant la colònia en mans del general Vigodet. Ja des de feia mesos, havien existit fortes tensions personals entre tots dos. La disposició d'Elío a buscar solucions negociades al conflicte amb Buenos Aires molestava Vigodet, partidari de mantenir-se molt ferm en contra de les pretensions dels independentistes, cosa que féu malgrat enormes pressions i privacions durant els tres anys següents.

Com es pot explicar aquest procediment, en molts sentits «quixotes», de Vigodet?

La resposta que sorgeix d'una lectura de la literatura canònica sobre aquest període suggereix que va ser motivat per un profund grau de lleialtat cap a Espanya i la corona borbònica. I bé pot ser que fos el cas. Però també podria ser que la seva actitud obeís altres imperatius.

Gairebé totes les ressenyes biogràfiques disponibles que el descriuen en parlen com a «general espanyol» o «general espanyol d'origen francès». Però llegint el relat detallat de Betancur sobre la vida de la societat portuària de Montevideo en aquests anys descobrim que Vigodet va ser català, i que va actuar, i va ser percebut d'aquesta manera, com a aliat implacable dels grans mercaders catalans de la ciutat.³²

I quan ens endinsem en els detalls de la vida de la ciutat els tres últims anys del domini espanyol, temps de desesperació i setges llargs en els quals la imminència d'una victòria «argentina» era més que aparent, es van quedar al costat del general Vigodet gairebé tots els membres del nucli dur de prohoms catalans que havien estat els motors de l'esforç per desallotjar els britànics de Buenos Aires el 1806.

Sí que hi va haver alguna defecció, per exemple García Zuñiga i Mateo Vidal. I també expulsions generades per les paranoies dels anomenats *empecinados*. Però en el moment de la seva rendició el 1814, el general català es va trobar envoltat pels seus compatriotes. Dels sis *cabildantes* que van signar l'acte que va cedir el control efectiu de la ciutat a les tropes revolucionàries, quatre —Vilardebó, Vidal i Batlla, Araucho i Agell— van ser catalans. I en l'ombra, al seu darrere, hi van haver figures familiars com ara Salavañach, Costa i Teixidor i Illa, i també homes com Magariños que, sense ser originaris del

³² Vegeu Flavio A. GARCÍA, p. 51 i Arturo Ariel BETANCUR, vol. 2, p. 203.

nord-est peninsular, funcionaven, ja ho hem vist, com a parts integrals de l'entramat sociocomercial «semiobert» muntat pels catalans del port els últims quinze anys del segle XVIII.

Conclusions

Llavors, com s'ha d'emmarcar la qüestió dels catalans i el desenvolupament de la colònia uruguiana? Primer cal constatar que la seva presència allí no és, com tantes vegades s'ha presentat en la historiografia, un mer detall folklòric, potser digne d'esmentar en una nota a peu de pàgina però del tot intranscendent a l'hora d'explicar la trajectòria històrica de la societat. Com hem vist, els catalans van constituir una presència constant i molt reconeixible a Montevideo durant les nou dècades del domini espanyol sobre el país.

La supressió borbònica de la Corona d'Aragó el 1716 va robar als catalans els últims vestigis de la sobirania local. Però d'altra banda els va permetre participar per primera vegada com a socis plens en l'imperi atlàntic espanyol. I com que la qualitat i l'amplitud social de l'educació a Catalunya era, en general, bastant més elevada que en altres zones de la península —sobretot en camps com el de les ciències i les arts tècniques—, soldats i immigrants nascuts en aquesta zona van saltar ràpidament a posicions clau en l'empresa colonial, sobretot, com és lògic, al territori menys «desenvolupat» de l'Imperi fins al moment: el Riu de la Plata.

A partir del 1778 i la plena obertura del mercat atlàntic per a comerç directe amb Barcelona, tant el tipus de vida montevideana com el paper dels catalans en la seva societat civil van entrar en una fase de canvi molt important. La clau d'aquesta transformació va ser la decisió presa pel mariner català Juan Ros el 1885 de carregar el vaixell que havia utilitzat per transportar béns des de Barcelona de *tasajo* uruguaià per vendre a Cuba. Així es van establir les bases de comerç triangular entre Catalunya, l'Uruguai i Cuba, fenomen que va ocasionar un creixement dramàtic en la indústria saladora uruguiana i que va convertir Montevideo en el port espanyol més important d'Amèrica.

Durant les dues dècades següents es va establir el que he arribat a anomenar la «factoria catalana» a la ciutat, és a dir, un nucli de mercaders del nord-est peninsular que, aplicant el sistema econòmic i social de la «barca catalana» a la realitat uruguiana, va forjar una xarxa de relacions que els va permetre exercir un grau molt elevat de control sobre la vida comercial i cívica de la regió. El seu auge va ser facilitat per la presència com a governador de la colònia

i durant set anys al llarg de la dècada dels anys noranta del seu connacional Olaguer i Feliu.

Quan les invasions britàniques del Riu de la Plata van començar el 1806, van ser els membres d'aquest nucli dur de mercaders catalans els que van liderar i, en una part molt considerable, van finançar, els esforços per desallotjar els britànics de la regió. I quan, poc després, un Buenos Aires tirant ràpidament cap a postures cada vegada més independentistes va intentar restablir la seva tradicional hegemonia governamental sobre Montevideo, va ser aquest mateix grup, capitanejat pels catalans, que va organitzar la resistència a la ciutat, primer contra Liniers, i després contra les forces Artigas d'una banda, i les forces revolucionàries bonaerenses de l'altra. Els últims tres anys de la colònia (1811-1814), un període marcat per un llarg setge dels revolucionaris, la ciutat va ser regentada pel militar català Gaspar Vigodet, el qual va buscar, i va rebre, la cooperació molt activa dels seus pròspers conterrànics en l'administració i la defensa de la ciutat.

Així doncs, com es pot explicar la postura tan acusadament pro reialista dels homes, en bona mesura catalans, de la plaça comercial?

En tant que hagi estat un objecte de curiositat entre els cronistes uruguaians del període, les respostes tendeixen a ser bastant reduccionistes; se'n suggereix que defensaven la corona perquè —com els homes reaccionaris que eren— hi creien profundament.

Però aquesta versió de les coses no quadra gaire bé amb el fet que una de les figures més importants de la factoria catalana en la seva última dècada d'existència, Juanicó, fos maçó, o que simpaties, actituds i comportaments liberals —per exemple eleccions en els cossos de voluntaris i el manteniment d'una independència de comandament en aquestes unitats militars— estaven bastant estesos a l'interior del grup.

I tampoc quadra amb el fet que la memòria de la destrucció moral i física molt intencionada de Barcelona en la Guerra de Successió espanyola per les tropes borbòniques amb el suport enèrgic de la noblesa castellana —és a dir, pels avis dels que en el moment de les revoltes americanes es trobaven situats en el poder del Govern central de Madrid— estava encara molt fresca en gairebé totes les famílies catalanes.

Quan es considera la trajectòria històrica dels catalans en l'època moderna, es veu que l'impuls lleialista prové, amb tota probabilitat, d'una tradició molt arrelada d'oportunisme calculat. Viure, com havien viscut els catalans des

del 1492, entre dos gegants geopolítics, cadascun amb una vocació, si no plenament exterminadora, provadament molt hostil enfront de la qüestió de la supervivència de la seva comunitat lingüística i nacional, tendeix a induir actituds molt pragmàtiques en una població.

Els atacs successius —Castella 1640-52, França 1688-97, francocastellans 1701-1714— dels seus veïns, van fer evident que ni la independència ni un grau substancial d'autonomia es perfilaven com a possibilitats per al país a curt i mitjà termini. En aquest context, la qüestió per als homes d'ambició en la comunitat va arribar a ser: on, en el nou imperi unitari, puc perseguir les meves metes personals i financeres amb el grau més alt de llibertat? Durant el segle XVIII, la resposta era molt evident: en les llunyanes, i només parcialment poblades (per europeus) i governades, terres del Riu de la Plata.

Però els aixecaments criolls del segon i tercer lustre del segle XIX, liderats per forces pro hisendades argentines i després orientals —i en l'ombra, rere seu, el gran poder marítim i mercantil anglès— van amenaçar amb trencar el seu idil·li mercantil montevidèa.

Enfront d'aquesta realitat, els catalans de la plaça, homes interessats sobretot en l'autonomia comercial i molt conscients —gràcies a la seva pròpia història— dels danys a tals interessos que podrien infligir-los els grans poders geopolítics, van optar per aliar-se amb la força exterior que veien menys disposada i capaç de retallar-los l'autonomia i la prosperitat que gaudien en aquesta conjuntura. Que aquest «aliat» fos un altre dels enemics històrics més importants de la mateixa col·lectivitat va ser, en aquest context dominat pel pensament pragmàtic, un detall menor; i podria dir que ja al principi del segle XIX, la factoria catalana de l'Uruguai operava segons la famosa regla articulada per De Gaulle enmig del segle XX: «França no té amics, sinó interessos».

Però per què és tan invisible la realitat del protagonisme colonial català en la gran majoria dels historiadors uruguaians?

Part del problema procedeix, com ja es va notar, de la poca atenció que generalment es presta, al país, a dues qüestions: a) la dinàmica interior de la història espanyola i b) la incongruència que hi ha en moltes societats —però que no existeix en l'Uruguai— entre el concepte de la nació i el concepte de l'estat. Un altre factor és l'aparent necessitat, apuntat per Sánchez Gómez, que tenen els cronistes nacionals de menysprear, o simplement ignorar, tots els fenòmens que es perceben anacrònicament com a forces antiartiguistes.

En un nivell més tècnic hi ha el fet que el gran estudi genealògic d'Apolant, mare de tants altres intents de descriure i analitzar les bases ètniques de la societat colonial de l'Uruguai, només cobreix la formació de la societat fins a mitjan dècada dels seixanta, és a dir, aproximadament quinze anys abans de l'«asalto de los catalanes»³³ que va ocórrer a partir del 1778. En l'absència de dades d'igual sistematització sobre el proper període de la vida colonial d'una banda, i la presència, de l'altra, del desconeixement/desinterès institucionalitzat sobre les realitats intestines del l'ex Mare Pàtria i el seu efecte sobre el desenvolupament de l'espai atlàntic, sembla que la tendència general dels cronistes nacionals ha estat la de simplement assumir la continuïtat en l'última part del període colonial de les tendències demogràfiques delineades per Apolant en la seva anàlisi tan influent sobre les primeres quatre dècades de la població europea de la Banda Oriental.

Però tot i que es reconeix el gran protagonisme dels mercaders de la plaça durant l'última fase de la colònia, com és el cas del famós estudi de Real Azúa sobre el patriciat uruguaià, es troba a faltar la clau ètnica del fenomen. Com en tants altres abans i després, Real de Azúa parla de la predominança dels «gallecs i bascos» i esmenta «els catalans» en una nota a peu de pàgina. Això, en una exposició sobre el període tardocolonial en la qual Vilardebó i Juanicó són dues de les referències més constants i on hi ha diversos esments de personatges com ara Araúcho, Batlle, Barral, Buxareo Diago, Ildefons i Faustino García, Durán, Giralt, Giró, Illa, Milá de Roca, Pedralbes, Salvañach, Solsona i Vidal...catalans tots!

En la mateixa anàlisi manté el que es va sostenir anteriorment en aquest mateix estudi: que va haver-hi un petit grup de prohoms que «constituyeron la fuerza principal de la ciudad, la crema social»³⁴ de la seva existència durant la primera dècada del segle XIX. Dels vint noms que esmenta en aquest apartat, onze són o catalans (Batlle, Diago, Faustino García, Ildefons García, Illa, Juanicó, Salvañach, Vilardebó), o «catalans de matrimoni» (Camuso, Goddefroy, Massini)! Però per a l'il·lustre historiador són tots «espanyols» de Galícia o el País Basc, o simplement «europeus»!

Però, potser sense saber-ho, el mateix autor ens dóna indicis que generacions anteriors d'uruguaians sí que tenien una consciència molt clara del domini que exercien els catalans en la ciutat de Montevideo just abans del període de la

³³ Arturo Ariel BETANCUR, vol. I, p. 20.

³⁴ Carlos REAL DE AZÚA, p. 29.

Cisplatina. Segons unes cites proferides per Real Azúa, els mercaders de la plaça van ser vistos pels seus contemporanis com a persones que «No tienen más patriotismo que el interés propio, más impulso que el lucro ni más actividad que giro pasivo de comprar y vender» i que «sólo sabían vender por cuatro lo que compraban por dos».³⁵

Qualsevol que estigui familiaritzat amb la història dels discursos contemporanis d'identitat nacional i/o regional en la península Ibèrica reconeixerà immediatament en aquestes cites els tòpics més despectius i repetits del discurs de les elits castellanques —provinents en la seva majoria de la classe terratinent— sobre els catalans.

En el mateix apartat del llibre es troba un altre indicatiu possiblement important de la correlació implícita en l'imaginari uruguaià entre «català» i mercader egoista i poc patriòtic. Parla d'una opinió emesa al final del segle XIX pel president Herrera y Obe amb la qual el polític constata el seu «deseo de “ver andar en alpargatas” a toda la oligarquía industrial del país».³⁶

Avui dia les espadnyes es veuen com un calçat genèricament «hispana» usat generalment per les classes populars. Vistes en aquest context, les paraules del capdavanter dels *Colorados* es poden interpretar com un simple desig de presenciar un dia la pauperització dels especuladors sense consciència que, en la seva opinió, tant han danyat el seu país.

Però pot ser que hi hagi un altre missatge, aquí. Les espadnyes tenen una història. I aquesta història comença a Catalunya, ja al segle XIII. Eren fins fa molt poc les sabates tradicionals de la classe operària de Catalunya i, per això, el calçat usat habitualment pels pilots i mariners catalans que, després de desembarcar en la badia de Montevideo, es van convertir ràpidament en l'espina dorsal de la burgesia de la ciutat colonial, i una altra vegada —després de la reobertura del port a la inversió «espanyola» efectuada pel català Mirambell el 1835— en les dècades centrals del segle XIX. En expressar el seu desig de veure'ls caminar en espadnyes, bé pot ser que Herrera y Obe estigui assenyalant que la «plaga» dels mercaders urbans del seu país tingui una clau ètnica catalana.

Sovint es demana: «Fa soroll l'arbre que cau quan no hi ha ningú per escollir-ho?». Una interrogació anàloga seria: «Existeixen immigrants catalans quan no hi ha ningú capaç d'identificar-los?». El lector ens ho dirà.

³⁵ *Ibid.*, p. 32.

³⁶ *Ibid.*, p. 32.

Bibliografia

- Juan A. APOLANT, *Génesis de la familia uruguaya. Los habitantes de Montevideo en sus primeros 40 años. Ascendencias. Entronques. Descendencias*, Montevideo, Instituto Histórico y Geográfico del Uruguay, 1966.
- Orestes ARAÚJO, *Historia compendiada de la civilización uruguaya*, Montevideo, Barreiro y Ramos, 1906.
- Historia de la escuela uruguaya*, tom I, Montevideo, Dornaleche y Reyes, 1905.
- Arturo Ariel BETANCUR, *El puerto colonial de Montevideo*, 2 vols., Montevideo, Universidad de la República, 1997.
- Aurora CAPILLAS DE CASTELLANOS, *Historia del consulado de comercio de Montevideo (1795-1815)*, tom I (apartat de la *Revista Histórica*), Montevideo, 1962.
- Alonso CARRIÓ DE LA VANDERA (Concolocorvo), *El lazarillo de ciegos caminantes*, Buenos Aires, Junta de Historia y Numismática, 1908.
- Isidoro DE MARÍA, *Compendio de la historia de la República Oriental del Uruguay*, tom I, 7a edició, Montevideo, Siglo Ilustrado, 1895.
- Elementos de historia de la República Oriental del Uruguay. Desde la época del descubrimiento hasta nuestros días. Para el uso de las escuelas y de la misma*, Montevideo, El Siglo, 1901.
- Memoria histórica del Hospital de la Caridad de Montevideo desde su fundación*, Montevideo, Imprenta Tipográfica á Vapor, 1864.
- Josep Maria DELGADO RIBAS, «Auge y decadencia de la Marina Colonial Catalana (1720-1821)», *Boletín americanista*, 29 (1979), pp. 31-64.
- Guillermo FURLONG CARDIFF, «La catedral de Montevideo 1724-1930», *Revista de la Sociedad Amigos de la Arqueología* VI, pp. 5-181.
- Flavio A. GARCÍA, «Nuevas exhumaciones documentales», *Boletín histórico*, 64 (1955), pp. 3-83.
- Thomas HARRINGTON, «Hidden in Plain View: Catalans and the Making of Modern Uruguay» dins Lisa VOLLENDORF and Harald BRAUN (eds.) *Theori-*

- zing the Ibero-American Atlantic, Leiden, Brill Publishing, 2012 (en premsa).
- «Urbanity in Transit: Catalan Contributions to the Architectural Repertoire of Modern Uruguay» dins Sela-Sheffy, Rakefet, Zohar Shavit & Gideon Toury (eds.), *Culture Contacts and the Making of Cultures: Papers in Homage to Itamar Even-Zohar*. Tel-Aviv: Tel-Aviv University, Unit of Culture Research, 2011, pp. 389-407.
- Pedro MALLO i José Antonio PILLADO, *Apuntes históricos sobre el estado oriental del Uruguay, sus médicos, instituciones de caridad, hospitales, cementerios etc., desde el año 1726 hasta el año 1810*, Buenos Aires, Imprenta Industrial, 1899.
- Blanca PARIS (Corcoll de Oddone), «La presència catalana al monteideo colonial», *Jornades d'Estudis catalano-americans*, vol. I, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Comissió Amèrica i Catalunya, 1985, pp. 143-155.
- «Per a una història dels catalans a l'Uruguai: Gestió econòmica i tasca educativa» dins *Jornades d'Estudis catalano-americans*, vol. I, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Comissió Amèrica i Catalunya, pp. 223-240.
- Nelson PIEROTTI, «Las ciencias en la educación monteideana del siglo XVII» dins Luis Ernesto BEHARES i Oribe CURES (eds.), *Sociedad y cultura en el Montevideo colonial*, Montevideo, Facultad de Humanidades y Ciencias de la Educación, 1997, pp. 207-218.
- Carlos REAL DE AZÚA, *El patriciado uruguayo*, Montevideo, Banda Oriental, 1981.
- Washington REYES ABADIE, *Españoles en el Uruguay*, Montevideo, Banda Oriental, 2000.
- Carolina RÚA FERNÁNDEZ, *La xarxa Catalana a Madrid en el segle XVIII. Un estudi sobre els homes de negocis catalans i el comerç*, tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, 2010. <http://hdl.handle.net/10803/>
- Julio SÁNCHEZ GÓMEZ, «El tortuoso camino hacia la independencia de la República Oriental del Uruguay» dins Ivana FRASQUET i Salvador BROSETA (eds.), *Bastillas, cetros y blasones: la independencia en Iberoamérica*, Ma-

jadahonda, Mapfre, 2006, pp. 57-92, reimprès amb paginació diferent a <http://gredos.usal.es/jspui/handle/10366/4460>.

Alfredo SANSON i Ruben ÁLVAREZ MASSINI, «Notas sobre el ejército español en la Banda Oriental», *Boletín Histórico*, 254 (1978), pp. 207-235.

Jorge SOLER VILARDEBÓ, *Don Miguel A. Vilardebó y su época (1773-1844)*, Montevideo, Imprenta Rosgal, 1936.

Rafael SCHIAFFINO, «Vida y obra de Teodoro M. Vilardebó, 1803-1857», *Suplemento de los anales de la Facultad de Medicina*, vols. XIV-XV (1940), pp. 1-120.

Antoni SEGURA, M. Teresa PÉREZ PICAZO i Llorenç FERRER i ALBÓS (eds.), *Els catalans a Espanya, 1760-1914*, Barcelona, Afers, 1996.

Pierre VILAR, *Catalunya dins de l'Espanya moderna*, vol. IV, Barcelona, Edicions 62, 1964-68.